

Fáy András életrajza. A m. tud. Akadémiától Lévy-díjjal jutalmazott pályamű. Irta *Badics Ferencz.* Budapest. Kiadja a m. tud. Akadémia, 1890. 8° VIII, 671. 1. l.

Fáy András élete és művei. Irta *Erdélyi Pál.* Budapest, 1890. 8° 8, 351 l.

Nincs magyar író, a kinek életéről és működéséről négy biographia is készült volna egyszerre, mint a Fáy Andráséről. Pedig nem mondhatni, hogy a Fáy hosszú és változatos életét, több mint félszázadig tartó és bámulatatos terjedelmű munkásságát helyesen felfogni s kidolgozni könnyű feladat volna. Igaz, hogy életében nincsenek oly lélektani visszasságok, nehezen megfejthető rejtélyek, a melyeknek vizsgálata s földerítése egy maga is méltó bármely nagy író figyelmére; Fáy egyéniségét nem kerítették hatalmukba a nagy szenvedélyek oly nemű convulsiói, a melynek kevés nagy ember életéből hiányzanak s épen azért biographjoknak feladata kétszeresen nehezzé válik. Azoknak az eszmé-
nek hatása, a melyeket ő fölvetett s megvalósítani segített, szinte láthatólag beleolvadt a nemzet fejlődésébe s útjokat kifürkészni nem sok nehézséggel jár. Az az irodalmi irány, a melyen megindult és haladt, azok a műfajok, a melyeket művelt, nem tartoznak a nehezen érthetők közé. De mind e mellett roppant munkásságának eredményeit jól elrendezni az életrajz keretében s a sokféle, sok irányú működésnek középpontot találni, mely köré kisebb fontosságú munkássága ügyesen csoportosítható legyen: ez a feladat megoldása próbára teszi még a gyakorlott író componáló tehetségét is. Mert Fáy azok közé a magyar írók közé tartozik, a kik bár az irodalmi téren arattak legelőször sikert: ez a siker csak átmenetül szolgált politikai és társadalmi munkásságuk megkezdésére. Az a kor, a melyben Fáy ifju éveit élte, irodalmunknak egyik legküzdelmesebb, legveszélyesebb kora volt; minden valamire való tehetség e téren próbálkozott meg erejével, részint azért, hogy az irodalmi újítás diadalát kivívni segítse, részint pedig azért, mivel ez volt az egyetlen tér, a hol a hazafiak elég háborítatlanul áldozhattak a hazafiság oltárán. Kőlcsey szintén mint író lépett föl először, hogy aztán mint szónok és országgyűlési követ szolgálja hazáját. Sőt még Eötvös is az irodalmi téren szerzett babéraival lép a politikai s államférfiúi pályára, hogy ott értékesítse nagy tehetségeit, hol a nemzeti haladás ügye leginkább kívánja. Az írói pálya ez időben jóformán csak a társadalmi és politikai működés hatásának volt előleges eszköze s koránsem oly kizárólagos, mint például mai napság.

Fáy élete a leghűbb, legtipikusab kifejezése az efféle magyar írók pályájának, mely épen oly sok oldalú, épen oly gazdag hatású és eredményű, mint a milyen nemes és tiszteletet gerjesztő. Az ily életpályának minden oldalú vizsgálata s a változatos munkásság összpontosítása soha-

sem tartozott a könnyű feladatok közé: de a Fáy életének sok olyan vonzó sajátossága van, mely mintegy önkéntelenül is ösztönzi az irodalomtörténet ismerőjét a vele való bővebb foglalkozásra. Innen magyarázható, hogy mikor az Akadémia e kérdést pályázatra kitűzte: egyszerre négyen versenyeztek a pályadíjért. Ehhez járul még ama körülmény is, melylyel kevés író dicsekedhetik, hogy Fáy életére rendkívül sok adat állott írónk rendelkezésére részint nyomtatott, részint írott emlékekben.

A négy pályázó művei immár mind közkézen forognak. A két elsőről, a melyeknek írói Findura Imre és Koltai Virgil, nincs mit szólnunk. Erdélyi Pál az előszóban úgy ítél róluk, hogy sehogys sem közelítik meg céljokat, annál kevésbbé oldják meg feladatukat, a mi egyik oka annak, hogy Erdélyi művét kiadta. Bizonyos, hogy Badics és Erdélyi művei hasonlíthatlanul jobbak az előbbieknél. Az Akadémia kitüntetése a Badics könyvét érte részint, mivel Erdélyié csak mint «felette töredékes vázlat» vett részt a pályázatban, részint pedig azért, mivel Badics határozottan több adatot gyűjtött össze a Fáy életrajzához, mint Erdélyi. Ha azonban Erdélyi műve mostani alakjában versenyezhetett a volna pályadíjért: kétségkívül nem könnyű feladatuk lett volna a bírálóknak. Mert jóllehet Erdélyi művét úgy tüntette föl egyik komolyabb bírálója, mint egy tehetséges ifju író *első* nagyobb kísérletét s nem látta be, vagy legalább vonatkozott oly véleményt mondani róla, mely szerint ez életrajz a maga nemében egészen sikerült munka: nem habozunk kimondani, hogy Erdélyi művének a Badicsé mellett is megvan valódi értéke és becse. Pedig ezzel nem keveset mondunk. Badics oly tömérdek adattal dolgozott, a mennyinek csak pusztán összegyűjtése is elismerést érdemel; oly tisztult irodalmi ismeretekkel, higgadt megfontolással, józan ítéletalkotással s részletező színezéssel fejleszté hősét s kísérte életét bölcejétől a sírig, a mennyi még a mienknél fejlettebb irodalmakban is számot tehetne. De épen tehetségének e fényoldala vet compositiójára árnyat.

Ha a két művet e tekintetben összehasonlítjuk: nekünk úgy tetszik, hogy Erdélyié ügyesebb componáló tehetségre mutat. Viszont Badics gondosabb kidolgozó. Erdélyi plastikusabb képben fogja fel Fáy életét s mindig előtérben mutatja olvasói elé: Badics élénkebben színez s nem mindig tudja a jellemző tulajdonságokat kidomborítani. Mintha Badics előtt minden adat egyforma értékű volna s úgy látszik, nem eléggé mérlegelte az adatok súlyát. Erdélyi nem kisebb szeretettel beszél Fáyról, mint Badics s ép oly kevéssé magasztatja hősét, mint kritizálja, bár a mi a sokat küzdő férfiú munkásságának valódi sikere, abban élelmi ítéletei mélyrehatóbbak a Badicséinál. Mind a kettő megrajzolja a Fáy működésének tág keretét s mind a kettő helyesen állítja bele hősének vonzó és nemes alakját. De Erdélyi csak ott vet számot Fáy előzőivel és kortársaival, a hol Fáy működése valami kiválóbat, maradan-

dóbbat alkotott: Badics minden újabb irányú működésénél széles keretbe állítja Fáy alakját, úgy hogy nem ritkán lesz fásasztóvá, bár unalmassá nem válik is. Bizonyos, hogy Badicsot az összegyűjtött roppant adathalmaz csábította az aprólékos vizsgálódásra, mely nem épen válik előnyére munkájának, mert sokszor a részletekben egészen elvész az életrajz fonala s mikorra az olvasó e fonalat újra feltalálja: a széles keretben alig tudja azt hová illeszteni. Abban mind a kettő hasonló felfogást mutat, hogy Fáy közhasznú életét középponttá teszi és többször visszatekint ide, mintha nem bíznék benne, hogy a használni akarást, a jóért való fáradozást már eléggé kiemelte. Badics főképp annyiszor hangsúlyozza ez igazságot, hogy még figyelmetlenebb olvasójának is meg kell sokalnia. Ezt az idézetet, mely könyvének is mottója. «Használni! vala éltem minden törekvése, jelszava», nem kevesebbszer, mint ötször ismétli. Erdélyi szintén elmondja ugyanezt az igazságot többször, de mégis némi változattal s fokozattal.

Nem megrovásul említjük ez észrevételt. Jól tudjuk, hogy a Fáy életpályájának írója előtt ez az igazság volt az archimedesi pont, a mely a sokféle irányú munkásság értékét megszabta mintegy. Ezt az ítéletet hangsúlyozni annyival inkább érdekükben állt az életrajzíróknak, mert Fáynak akár irodalmi, akár társadalmi és politikai küzdelmeiből ez az elv visszhangzott mindig ki a legélelkenebben: de ha egy fejezetben ez elvet behatólag fejtegetik, el lehet vala kerülni a többszörös ismétlést. Badics egyéb észrevételeit vagy adatát is szereti különböző helyeken újra és újra föleleveníteni. Például, hogy csak egyet említsünk: azt az adatot, hogy Szemere Pál volt az első, a ki Fáy tehetségét legelőször mondá alkalmasnak a comicus műfajokra, szintén vagy ötször ismétli.

Ez azonban keveset von le a könyv értékéből. Sokkal nagyobb hibának tartjuk Badics művében a korrajzi részleteket, melyek az elbeszélés folyamát minduntalan megakasztják. E részletek nem azért válnak a mű hátrányára, mintha magukban véve nem volnának igazak, jól kidolgozottak, hanem mert a Fáy alakjához nem mindig illenek s nem egyszer úgy tűnnek föl, mintha az életrajz írója pusztán csak önmagukért dolgozta volna ki e részleteket és sem Fáy működésének fontosságára nem igazolná a rápazarolt időt és helyet, sem az írónak a kort illető felfogása nem volna elég új és eredeti, a mi esetleg indokolhatná a részletekkel való behatóbb foglalkozást, az aprólékos adatok halmozását. Jól tudjuk, hogy egy valódi nagy ember életrajza nem egyszer szélesül ki korrajzzá. Például a Széchenyi életét bizonyára senki sem értené meg Magyarország újabb történetének előadása nélkül s ezt a Széchenyi működése nélkül. De Fáy bármily derék harczosa is volt a közügynek, bármily sokoldalú tevékenységet fejtett is ki hosszú életén keresztül: alakja még sem azonosítható a nemzet történetének egészével, legalább nem

mint író, s még kevésbé mint politikus. Helyes, hogy számot vet Badics a mellékkörülményekkel mindig, a melyek közt a használni akarás Fáy újabb-újabb térre vonzza: de nem helyes, hogy mindannyiszor oly aprólékos kortörténelmi rajzokkal vezeti be az egyes fejezeteket, a melyeket már az előbbieken vagy elmondott általánosságban vagy legalább ott elmondhatta volna azokat. Szívesen vesszük, hogy körültekintő: de jobb szeretnők, ha rövidebb szemléket tartana mindenhol. Mi nem tudjuk belátni: miért kellett Fáy működését oly széles korrajz keretében adnia az írónak, hogy «feltűntethesse a hatást, melyet másoktól vett, s azt is, melyet mások működésére s általában közéletünkre gyakorolt». S ha már így fogta fel, mint a közélet emberét, mint a társadalmi munkásság egyik legszívósabb s legtöbb sikert aratott képviselőjét: ez ellen annál kevésbé szólhatunk, mert Fáynek e téren való tevékenysége teljesen igazolja Badics felfogását. De hogy mint író és politikust is ily széles alapra állította: ez már, úgy véljük, alig indokolható.

Fáy első műve, a *Bokréta* 1807-ben jelent meg, abban az időben, mikor inkább csak dilettánsok uralkodtak az irodalomban Kazinczyn, Virágon, Kisfaludy Sándoron kívül. Berzsényi még nem jelent meg a közönség előtt, csak Kis János tudta, micsoda lángész rejtőzik Sömgén falu egyszerű kis házikójában. Kölcsey és Szemere még csak titokban írogattak, Csokonai már meghalt, Kármán és Péczeli szintén. Révai utolsó küzdelmes esztendejét élte. Egy szóval, mint Erdélyi helyesen jegyzi meg, szelcsönd volt irodalmunkban. A nyelvészeti küzdelmeken kívül, melyek épen ez időtájban vívottak szokatlan erővel és makacssággal, csak Kazinczy levelezése tartotta ébren íróinkat. Nemzetünk politikailag és társadalmilag egyaránt szomorú körülmények közt sínlett, mert a napoleoni háborúk kifosztották minden anyagi erejéből. E tájban riadt fel «a nagy tüzfű» ódaköltő egyhangú szemlélődéséből s kimondá a velőkgig ható *Romlásnak indult hajdan erős magyar-t*, mely annyi szívben újra hangzott. Két sugár hintett derűt e lehangoltságba, hogy újra Erdélyt idézzük: egyik a Kisfaludy Sándor *Boldog szerelme*, másik a Fáy *Bokrétája*.

Vajjon ha az itt csak vázlatosan érintett tényeket kissé részletesebben megrajzolja az író: nem elég érthető keretbe állítja-e Fáy első művét? S vajjon van-e arra szükség, hogy a politikai közhangulatot, a nemesi ellenzék szaporodását, tróji köreinket, az akadémia eszméjét mind részletesen fejtegye? Mi van a *Bokréta*-ban, a mi e fejtegetést igazolja? Nem megérthető-e a gyűjtemény hatása, ha csak néhány nagy vonásban vázolja is az író az akkori állapotokat, főképp meseirodalmunk állapotát, melyben Fáy csakugyan az úttörők közé tartozik? Badics közel húsz lapon foglalkozik az előzményekkel, melyek magukban igen

ügyesen vannak összeállítva, de a ráma sokkal nagyobb, mint a melyet maga a kép kíván. Badics e meséket majdnem egyenként vizsgálja, a mi helyes eljárás, de mégis úgy tetszik, hogy e szerény művecskék alig bírják meg azt a nagy apparatust, melylyel Badics szemügyre veszi őket. Mi nagyon elégnék tartjuk azt a sokkal kisebb, de nem kevésbé ügyes vázlatot, a melylyel Erdélyi vezeti be a *Bokrétát*. Ha a két műnek e részletét összevetjük: azonnal szembetűnik fejtegetésünk igazsága, hogy Fáy első műve minden irodalomtörténeti fontossága mellett is sokkal szerényebb helyet foglal el, semhogy a Badics eljárását igazolná. Hogy egy igen közeli példára hivatkozzunk, mely mindenki előtt ismeretes, szabad legyen a *Zalán futását* fölemlítenünk, mely talán szintén volt oly nevezetes kezdemény, mint a *Bokréta* s mégis, mint tudjuk, az életrajzíró elégnék tartotta pár lapnyi keretet készíteni hozzá, mely a mily élesen körvonalozza a húszas évek politikai s irodalmi állapotát, épen oly művészi és szabatos. Ezért mondtuk föntebb, mikép Fáy, mint író, nem értjük, miért kellett Badicsnak korrajz keretében adnia.

Hogy Fáy regényeinél, főleg a *Bélteky-ház*nál már szívesebben veszi az olvasó a kissé részletesebb korrajzot: mondanunk sem kell. S az a keret, a melyet ehhez rajzol Badics, bár sokkal kisebb, tökéletesen elég a regény céljának és hatásának megértésére.

A kik nem ismerik a regényt: ebből megtudhatják, hogy miféle hatásérlelte meg annak eszméjét Fáy lelkében, mennyit olvasztott magába a Széchenyi gondolataiból s mikép iparkodot ezeket népszerűsíteni. Mit akart Fáy? Semmi egyebet, mint hogy az ujkor eszméit népszerűsítse és pedig nem heves támadással — mint Badics egészen szabatosan felfogja — nem elvont fejtegetésekkel, hanem a mindennapi élet körülményeiben, küzdelmeiben mutatva fel a régi intézmények, szokások, életmód bajait, hátrányait, s másfelül a műveltségen, tanultságon, elfogulatlan szemlélődésen alapúlt hasznosabb, kényelmesebb, boldogabb életet, hogy amannak elhagyására, emennek követésére indítsa olvasóit.

Jellemző a két életrajzíróra, hogy mindegyik a saját felfogása és tárgyalása rendszeréhez híven fejtegeti a *Bélteky-ház*-at, mindegyik külön fejezetben: Badics a társadalmi és politikai reformok nehéz levegőjében látja a regény alakjait, Erdélyi pedig a regényt mint műfajt veszi először szemügyre s csak aztán tér át a *Bélteky-ház* hőseinek a kort mozgató eszméire. Badics a mű keletkezését vizsgálja: Erdélyi mint regényt fejtegeti. Badics itt is, mint kiemeltük, részletező; egyetlen vonást sem hagy felhasználhatlanul mely elméjébe ötlük: Erdélyi nagy vonásokban rajzol, de a jellemző sajátágokat nem kevésbé kidomborítja. Badics e regénynek is, mint Fáy minden művének, elmondja először tartalmát s azután tér át az egyes alakok jellemzésére, mi közben szinte önkéntelenül is némi ismétlésekbe esik.

Tán mondanunk sem kell, hogy valamely mű æsthetikai méltatásának nem ez a művészibb formája, hanem az, a melyben a vizsgáló a tartalom elmondásába bele olvasztja annak fejtegetését, bírálatát is. Ehhez Erdélyi közel jár, kétségkívül közelebb Badicsnál. Mind a két író helyesen fogja fel Fáy művének fontosságát a lényegben. De Badics inkább társadalmi hatását emeli ki, Erdélyi e mellett irodalomtörténeti fontosságát is. Erdélyi inkább elemez, Badics inkább elbeszél. Erdélyi a regény styljéről mélyebben gondolkozik, Badics az egyes alakok természetéről, sajátságairól ad színezett rajzot. Erdélyi összeválogatja a styl idegenszerűségeit s Fáy elbeszélői nyelvét is vizsgálja: Badics szintén megteszi ezt, de nem itt, hanem mikor összes művein áttekint. Abban a néhány sorban, melyet Fáy előadásáról ír Erdélyi, a nyugodt műbíráló jól megfontolt szavai hangzanak az olvasó felé. Miután kiemeli az igazság közvetlen erejével ható jellemek nevezetes tulajdonságait, így ír: «Még legtöbb jogos kifogást előadása ellen lehet tenni. Igaz, hogy bőbeszédű, hosszadalmasan fejtegető, reflexiókkal terhelt, egyegy gondolatra ki-kitérő s folytonosan küzd az elbeszélés külső nehézségeivel, de e mellett aztán gondos és magyaros. Akadozást sehol sem mutat, könnyű, folyamatos és sok numerositással dicsekszik. A hol reflexiókba merül, néha szónoki magasságra emelkedik, különben mindig egyszerű, szabatos, s mint minden iratában, ebben is természetes.» Erdélyi subiectivebb, Badics tárgyilagosabb. Erdélyinek gondolataiban több az eredetiség, Badicséban több a tanulmány. Erdélyi emelkedettebb hangulatú, élénkebb képzelmű. Badics gondosabb adatsoportosító. Badics számot vet a regény keletkezésekor elmondott bírálatokkal is, Erdélyi ezeket figyelmen kívül hagyja. Erdélyi csak pár sort szentel arra, mikép valószínűsította meg Fáy e regényében politikai és társadalmi eszméit, a mit Badics részletesen rajzol, de azért Erdélyi felfogása a lényegben nem kevésbé találó és világos. A *Bélteky-ház*at Fáy írói tehetsége derék növésének mondja s így végzi e fejezetet: «Látom szelleme fejlődését újabb emelkedésben; látom ama bensőült viszonyt, melyben írói és politikai törekvései voltak; látom e kettőt mint összesítette, hogy általok kettős csatornán át szívárogtassa nemzete tudatába a haladás eszméit, a kultúra szükségét s azt az elvet, mely őt életében mindenha igazgatta (talán vezette inkább): használni vala életem jelszava».

Azt azonban sem Badics, sem Erdélyi nem fejtegetik, hogy Fáy ez irányregényében mennyire tudta a tanító-czél a művészivel összeolvasztani. E kérdés vizsgálata, ha valahol, úgy Fáy regényeinek, novelláinak magyarázatában mindenestre a leglényegesebb szempont, a melyet Badics nem is érint, Erdélyi is csak távulról. Bizonyos, hogy Fáy a *Bélteky-ház*ban a tanítói-czélnek nagyrészt feláldozta a művészt, de épen az az érdeme, hogy még e mellett is nagy hatást tett. Nem lebe-

gett-e ez a példa Eötvös előtt, mikor *A falu jegyzőjét* megalkotta? Nagyon valószínű, s ha ezt tekintetbe vesszük, Fáy regényének irodalomtörténeti értéke még nagyobb, mint a hogy ez életrajzírók feltűntetik.

Nem egyszer hallottuk azt a megjegyzést, hogy az írónak, ha ismert történelmi részleteket kell előadnia, igyekezzék magyarázatát lehetőleg rövidre szabni s úgy kapcsolni hozzá újabb mondanivalóit. Ez észrevétel tökéletesen igaz s nem lehet ellene szót emelni. De nem kevésbé igaz, hogy alkalmazása a következetességtől függ. Ha Erdélyi művének hibául róják fel, hogy a Széchenyi korszakalkotó hatását, reform-terveinek megvalósítását kissé elnyujtva mondja el: még helyén valóbb e megrovás Badics könyvét illetőleg. Figyelmesen olvastunk Badics művét s élveztük sima, gondos, bár kevésbé lendületes, de mindenütt figyelmet keltő előadását, hajlékony stíljét, szabatos nyelvét: s mégis a könyv elolvasása után nem emlékezünk korrajzának talán egyetlen részletére sem, a mely az eredetiség, az új szempontból való felfogás forrásából eredt volna. Széchenyi fölléptét elejétől végig kíséri; elmondja a *Lovakról*, a *Hitel*, *Világ*, *Stadium* című műveinek fogadtatását, Széchenyi megyei szereplését, tiszai útjait, a *Kelet népe* eredetét, stb. mindezt az ő gondosan részletező modorával s mindezt azért, hogy érthetővé tudja tenni Fáy föllépését a Széchenyi és Kossuth közti polemikában. Alig lehet kétségünk az iránt, hogy az az olvasó, a ki ily nagy irodalomtörténeti apparatussal írt könyvet kezébe vesz, bizonyosan ismeri a «legnagyobb magyar» és Kossuth *Pesti Hírlapja* közt támadt, korában rendkívül fontos polemikát s így valószínűleg megelégszik vala, ha az életrajzíró csak érinti azt, kiemeli fontosságát s azonnal áttér hőségnek e polemikához való viszonyára, álláspontjára. Badics nem így gondolkozott. Ő úgy hívé, hogy szükséges e polemia egész mibenlétét rajzolni, elmondania, hogy nevezetesebb politikusaink közül ki milyen álláspontra helyezkedett azzal szemben, hogy Desseffy Aurél, Eötvös, Vörösmarty milyen véleményt alkottak a Széchenyi könyvéről, mennyiben adtak igazat a támadó és támadott félnek.

Badics előadása, úgy véljük, csak akkor volna igazolható, ha ez adatok kevésbé volnának ismeretesek, vagy ha valamely új szempont támogatná felfogását, vagy végre, ha Fáy beleszólása oly nagy fontosságú volna, mely ez ügynek új fordulatot adott volna. Azonban, jölehet Badics életírói tisztéhez híven igyekezik a Fáy föllépését, ebben a kérdésben írt művét mindenkép kiemelni: Fáy szerepe nem igen hagyott hátra e tekintetben mélyebb nyomokat. Mint politikus egyáltalában véve sokkal kisebb, mint író, vagy mint társadalmi reformer. Ezzel a világeért sem akarjuk való érdemeit kisebbíteni, de azt véljük, hogy az életírónak számot kell vetnie hőse különböző működési irányának fontosságával s ahhoz képest mutatni fel olvasói előtt, mikor ki akarja.

helyét jelölni a nemzeti műveltség és haladás történelmében. E számvetésre, ha valahol, úgy Fáy életrajzában lett volna égető szükség. E tekintetben Erdélyi általános felfogása sikerültebb a Badicsénál. Erdélyi igazában véve csak egyetlen fejezetben végez Fáy politikai pályájával s mégis eléggé kidomborítja ez irányú működését. Annak okát, hogy Fáy nevét csak a másodrangú politikusok közt szokták emlegetni, abban látja Erdélyi, hogy Fáy visszavonuló, sőt félénk természet volt, aztán inkább a passzív, mint az aktív politika képviselője lehetett már koránál fogva. Ez mind igaz, de Badics gazdag adataiból úgy látjuk, hogy Fáy már azért sem tehetett, mint politikus, mélyebb hatást, mert a magyar ellenzék nagy eszméivel alig értett egyet, a melyek a fönmaradás és haladás «sine qua non»-jával ismertettek föl. Ha valahol, e téren bizonyosan dilettánsnak tartotta magát, a minél bizonyára több volt. De hogy mint politikus mögötte maradt az írónak, még inkább pedig a társadalmi reformernek: szükségtelen volna bizonyítgatnunk.

Mint írónak határozott érdemei vannak s nem tartjuk helyesnek, hogy Badics, mikor Kisfaludy Károlylyal összehasonlítja, csak dilettánsnak nevezi. Fáy bizonyára nem volt oly specialis írói temperamentum, mint Kisfaludy Károly, de hogy korának nevezetes írója volt, azt Badics egy vastag könyvvel maga igazolta legjobban.

Azonban még általánosabb hatása volt Fáynak mint társadalmi agitatornak. Élénk érzéke volt társadalmi betegségeink iránt és senki sem volt lelkiismeretesb, buzgóbb, önzetlenebb orvosa e betegségeknek Fáynál. Szabadelvű javaslatai és fáradozásai felvirágoztatják a protestáns egyházi és nevelési ügyet s megteremtik a ref. főiskolát. De ezzel nem éri be. A nemzeti általános s főkép a nőnevelés első és legbátrabb harczosát tiszteli Fáyban, kinek érdemei halhatatlanok. E mellett megalkotja az első hazai takarékpénztárt, mi egymagában is feledhetetlen nagy érdeme. Erdélyi könyvének idevonatkozó részei is a legsikerültebbek közé tartoznak, melyeket Fáyról írt, de a Badicséi még méltóbb elismerésünket követelik. Itt már helyén volt hazánk akkori társadalmát széles keretbe állítani az olvasó elé, mert működése ez irányban majdnem páratlannak mondható. Valóban Badics művének e részei a legsikerültebbek. Nemcsak ez életrajznak legszebben, legtöbb gondnal, legmélyebb felfogással s igazi kedvvel megírt részletei ezek, de általában a magyar monographiák tárgyalási módjával összehasonlítva is, kiváló helyet foglalnak el. Ezekben emelkedik, szerény véleményünk szerint, Badics írói egyénisége olyanra, a melyet a szó nemes értelmében hivatásszerűnek lehet mondani. Erdélyi könyvének csak a protestáns egyház ügyeire vonatkozó tárgyalása vetekszik Badics könyve megfelelő részletével; de a mi a nőnevelés s még inkább a takarékpénztár megalapítását illeti: ez irányú fejtegetése Badicsnak sokkal felette van az Erdélyi könyve

megfelelő fejezeteinek. Oly mélyre hat Badics e vizsgálatával, oly jól csoportosított gazdag adatokkal rendelkezik, annyi ismeretet és tanulmányt mutat, a mik magukban véve is dicséretre méltók. Lehetetlen e részletekből bármilyen kivonatot adnunk. Az olvasó, ki hazánk társadalmi haladásának történetével bővebben akar foglalkozni, kétségkívül élvezettel fogja e fejezeteket olvasni, mert ezekből annyi tanulságot, oly bő ismereteket merít, mennyit kevés hasonló könyvben talál ily ügyesen és szépen összegyűjtve.

Badics könyvének az utolsó fejezetei a legsikerültebbek: ellenben Erdélyi művében épen a három utolsó fejezet van kissé elnagyolva, mi mintegy elégedetlenné teszi az olvasót, ki az egész könyvben egy komolyan gondolkozó fő lendületes fejtegetéseit oly szívesen fogadta. Ezen kívül a XVI. fejezet egészen aránytalan a többihez képest. Ezt az előbbi vagy a megfelelő másik fejezethez kellett volna kapcsolnia, de semmi esetre sem szabad egy kidolgozott, arányosan felosztott munkában oly fejezetet elválasztani, a mely másfél lapból áll, míg a többiek 15—20 lapból állanak. Ezen kétség kívül minden olvasója megütközik s annál inkább, mivel Erdélyi ereje épen a conceptióban van. Badics gondos kidolgozásával az Erdélyi conceptióját kitűnő művé lehetett volna alakítani. De Erdélyi, bár egy eredeti tehetség hatását teszi ránk, nem mindig tudja szavait jól megválogatni. Némi szokatlanságok a szavakban és mondatfűzésben több helyen láthatók könyvében. Pedig, mint fentebb kiemeltük, stylje, általánosságban itélve, emelkedettebb, hatásosabb a Badicsénál. De Badicsé szabatosabb, sí mább, folyékonyabb, gondosabb. Erdélyié merészebb, újabb, eredetibb. Mindkettejüknek megvan igazi érdeme s könyvük egymást sok tekintetben kiegészíti. Ha Badicsét az akadémia méltán tüntette ki: Erdélyi is meg lehet elégedve műve sikerével.

Dr. VÁCZY JÁNOS.

A Classicusok Rhetorikája. Irta Sárffy Aladár. Budapest, 1890. Franklin-Társulat, 160 l. Ára 1 frt.

A mint szerző előszavában kifejti, munkája megírására főképp az serkentette, hogy eddigelé nem volt irodalmunkban egy szakmunka sem, mely a classicus ó-kornak rhetorikai munkásságát ismertette s az érdeklődőknek utbaigazítást nyújtott volna, úgy hogy az illetők a német philologiai irodalomra s itt Volkmann nagy munkájára voltak utalva, mely munkának áttanulmányozása pedig sok időbe s fáradságba került. E munka célja e szerint az említett hiány pótlásában áll. Hogy e célét mennyiben érte el Sárffy úr: arra nézve csak műve tartalmának elmondása s észrevételeim megtevése után fogom véleményemet kimondani; magára az előszóban foglaltakra csak azt jegyzem meg, hogy Volk-